

Asef Orucov

<https://orcid.org/0000-0002-1758-5266>

Associate Professor, Department of Ethnography, Nakhchivan Branch of Azerbaijan National Academy of Sciences, Azerbaijan,

Atıf Künyesi | Citation Info

Orucov, A. (2024). Nahçıvan Hıdır Ellez Kutlamaları ve Bunun Diğer Türk Halkları ile Karşılaştırılması. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 11 (2), 890-896.

Nahçıvan Hıdır Ellez Kutlamaları ve Bunun Diğer Türk Halkları ile Karşılaştırılması

Öz

Bu çalışmada Azerbaycan'ın Nahçıvan şehrinde Hıdırellez geleneği incelenmiştir. Hıdırellez'e Nahçıvan'da Hıdır Nebi de denilmektedir. Nahçıvan'ın bazı yörelerinde bu tören farklı şekilde, farklı günlerde uygulanmaktadır. Hıdır Nebi bayramı bazen yanlış olarak İslam dini ile de karıştırılmaktadır. Oysaki bu bayramın İslam dini ile hiç bir ilişkisi yoktur. Hatta Kur'an-ı Kerim'de de Hıdır Nebi'nin ismi geçmemektedir. Hıdır Nebi veya Hıdırellez geleneği Nahçıvan şehrinde Anadolu'nun bazı bölgelerinden farklı olarak Şubat ayında kutlanmaktadır. Çalışmada Hıdır Nebi dolayısıyla Hıdırellez, Türk toplumunu canlandıran, birlik ve beraberliği pekiştiren bir olgu olarak anlatılmakta ve Hıdır Nebi bayramında yapılan ayinlerden bahsedilmektedir. Araştırma ve inceleme yöntemlerinin uygulandığı makalede literatür kaynakları kullanılmıştır.

Anahtar kelimeler: Hıdır Nebi, Nahçıvan, Kış, Çille, Kavurga

Nakhchivan Khidir Ellez Celebrations and its Comparison with Other Turkic Peoples

Abstract

In this study, the tradition of Hıdırellez in Nakhchivan, Azerbaijan is examined. Hıdırellez is also called Hıdır Nebi in Nakhchivan. In some regions of Nakhchivan, this ceremony is performed in different ways and on different days. Hıdır Nebi holiday is sometimes mistakenly

confused with Islam. However, this holiday has nothing to do with Islam. Even in the Holy Quran, the name of Hızır Nebi is not mentioned. Hızır Nebi or Hıdırellez tradition is celebrated in Nakhchivan in February, unlike some regions of Anatolia. In the study, Hızır Nebi and therefore Hıdırellez is described as a phenomenon that revitalises the Turkish society, strengthens unity and solidarity, and the rituals performed on the holiday of Hızır Nebi are mentioned. Literature sources are used in the article where research and analysis methods are applied.

Keywords: *Khidr Nebi, Nakhchivan, Winter, Chille, Kavurga (Roasted Wheat)*

Giriş

Hızır Nebi, tüm Türk etnik grupları arasında kutlanan bir bayramdır. Türk halkının zihninde Hızır Nebi, Hızır İlyas, Hızır Ellez, Hızır isimleriyle anılmaktadır. Hızır, toplum arasında kült düzeyine yükseltilmiş, peygamber olarak bilinen ve Allah'ın yeryüzünde güç ve yardım veren elçisi olduğu düşünülen bir peygamberle ilişkilendirilirdi. Tanrının yerdeki, gücü ve yardım eden bir elçisi olduğu düşünülmektedir (Yücel, 2002). Nahçıvan şehrinde halk takvimine bağlı olarak düzenlenen törenlerden biri de “Hızır” veya “Hızır Nebi” bayramıdır. Bu bayram Küçük Çille'nin onuncu gününde kutlanır. Küçük Çille 31 Ocak'tan 19 Şubat'a kadar olduğu için “Hızır Nebi” bayramı 9 Şubat'ta Küçük Çille'nin yarısının bittiği (yarı olduğu zaman) gün yapılır. Nahçıvan'ın bazı köylerinde 5 Şubat kış ortası günü, bazılarında ise 14-15 Şubat Hızır'ın (a.s.) doğum günü olarak kutlanmaktadır. Bu bayram Nahçıvan'ın Ordubad şehrinde kutlanmıyor. F. Veliyev, Nahçıvan bölgesinde “Hızır Nebi” bayramının Küçük Çille'nin ardı ardına üç perşembe günü yapıldığını belirtiyor. Bu bayramlardan ilkinde “Şahlık Hızır Nebisi”, ikincisine “Hanlık Hızır Nebisi”, üçüncüsüne de “Köylü Hızır Nebisi” adı verilmiş olup daha sonra bunlar birleştirilmiştir (Veliyev, 2005). H. Mehdiyev, Nahçıvan bölgesini konu alan “Dünyamı bana geri ver” romanında, nedense Şubat ayının son haftasında Hızır Nebi bayramının düzenlendiğini yazıyor. Yazar, bu bayramın daha çok dağ köylerinde, kışın sert geçtiği yerlerde kutlandığını ve bir nevi kışa veda olduğunu belirtiyor (Mehdiyev, 1989). Dikkat ettiğimizde yazarın bazı nedenlerden dolayı bu bayramın dağ köylerinde ve Şubat ayının sonunda yapıldığını belirttiğini görürüz. Ancak çalışmamızda bayramın Nahçıvan'nın şehir merkezlerinde de yapıldığını ele almıştık. Ancak yazımızda bayramın Nahçıvan'da şehirinde de yapıldığını belirtmiştik.

Halkın inancına göre Hızır (a. s.) ve İlyas'ın (a. s.) şerefine “Hızır Nebi” bayramı kutlanır. Hızır Nebi bayramı bazen haftanın perşembe gününe denk geldiğinden din ile ilişkilendirilir. Nahçıvan şehrinde de yanlış olarak küçük Çille'nin ikinci Perşembe gününde Hızır Nebi bayramını kutlanıyor. Ancak Hızır Nebi bayramının dinle hiçbir ilgisi olmadığını

söyleyebiliriz. Toplanan verilerden yola çıkarak bayramın, zor durumdaki insanların beğenisine ve yardımına ulaşan, sıcaklığın koruyucu Hızır ile bağlantılı olduğu ve onun şerefine düzenlendiği söylenebilir. Bu, İslam'dan önce oluşmuş eski bir Türk inanışıdır. M. Seyidov, “Hızır”ın “Hız” (Hıd) ve “ır”dan oluşan Türkçe bir kelime olduğundan bahseder. Yani sıcaklıkla, kışın sonuyla ve baharın gelişiyle bağlantılıdır (Seyidov, 1983). Geçmişte yılın yaz ve kış olmak üzere iki döneme ayrıldığı bilinmektedir. Birinci döneme Hızır, ikinci döneme ise Kasım denir. Eski halk takvimine göre sonbaharın ilk ayına Hızır ayının son ayı da denilirdi (Asgerov, 1987).

1. Hızır Nebi Bayramının Kutlanması

Nahçıvan bölgesinde Hızır Nebi bayramına birkaç gün kala karşılama hazırlıkları yapılıyor ve evler düzene salınıyor. İnanişe göre Hızır (a.s.) dağınık bir eve gelmez. Buğdaylar temizlenir ve daha sonra kavrulur. Gavut, kavrulmuş buğdaydan (govurga) hazırlanır, yani gavut kirkire (dastar) üzerine çekilir veya havengdasta üzerinde dövülür. Govudu kuru yemek zor olduğundan içine şerbet ve ya doşab ekleyip karıştırıldıktan sonra yenir.

Bayram günü badem, nohut, ay çekirdeği kavrulur, pilav süzülür, haşıl pişirilir, çeşit çeşit tatlılar hazırlanıp sofraya sunulur. Evdeki kişi sayısına göre pilavın yanına bir mum konur. Maalesef bu geleneklerin bir kısmı şu anda uygulanmıyor. Hızır Nebi bayramı çocukların sevincini diğerlerinden daha çok artırıyor. Hava kararınca kapılara çıkıp çanta ve şapka atıp Hızır'ın payını alıyorlar (Kadirzade, 2006). Pay bekleyenler şu mısraları söylüyor:

Hıdıra Hıdır deyerler,

Hıdırin payın vererler.

ve yahut:

Çatma, çatma çatmaya,

Çatma yere batmaya.

Hıdırin payın kesenin,

Ayağı yere çatmaya.

Poşetlere çeşit çeşit tatlı ve kurabiyeler konularak çocuklar uğurlanıyor. Şunu da belirtmek gerekir ki, Culfa bölgesinde (Lekatağ ve Saltak köylerinde), hayvan yemi ve insanların kendi yiyecekleri tükenince, Hızır Nebi evin bacasına bir ip ve ipe bağlı bir çorap asılır. Ev hayvanları için yem, kendileri için erzak istiyorlar. Tavuğu olmayanlar bir ipin ucuna tüy bağlayıp, tavuğu çok olanların evinin bacasına asarlardı. Ev sahibi, şahsın tavuk istediğini biliyordu ve tavuğu poşete koyup iade etti. Hızır Nebi bayramının zorluklardan kurtulma, ihtiyaç sahiplerine yardım etme ve eşitlik anlamında kutlanan gerçek bir milli bayram olduğu söylenebilir.

2. Hızır Nebi'ye inam

Topladığımız materyallerden belli oluyor ki, govoud yapımının yanı sıra Nahçıvan'da bayram gecesinde haşıl da pişirip yükün, tahtın altına koyuyorlar. Çekilmiş kovutu tahtın altına koyma geleneği de vardır. İnanışa göre Hızır Peygamber gece gelip parmağını haşıla, elini de kovutun üzerine basar. Hızır'ın atının ayak izinin kavutun üzerine düştüğüne inanılıyor. İnsanlar sabah uykundan kalkar-kalkmaz haşıla ve kovuta bakarlar. Onların üzerinde belli bir iz varsa, bu, Hızır'ın elinin, parmağının veya atının ayak izi sayılır. Bu yıl o evde bolluk, bereket olacak, dilekler gerçekleşecek (Orucov ve Yurdoğlu, 2018). Bir başka inanişaya göre ise bayram günü haşıl pişirilip galağın üzerine konulur. Bir karga gelip bir haşılden alıp uçup giderse, bu yıl o evin kızı uzak bir yerde evlenecek, eğer yakına düşürürse tam tersine kendi yerinde evlenecek. Bir başka inanişta ise hamurun içine bir boncuk konularak köküne kadar pişirildiği, kim boncuğu bu kısımdan çıkarırsa o kişinin çok geçmeden dileğine kavuşacağı söylenir. Türkiye'de Nahçıvan'a yakın bir coğrafi bölge olan Sarıkamış Çerkezleri'nde Hıdırellez bayramında tuzlu ekmeğin yapılmaktadır. Evli olmayan kızlar bu ekmeğin bir kısmını yerler ve geri kalanı yastıklarının altına koyup uyurlar. İnanışa göre bu kız rüyasında evleneceği çocuğu görür. İkinci gün ekmeğin geri kalanını kuşların yiyebileceği bir yere koyarlar. Daha sonra ekmeği alıp kuşun nereye gideceğini görürler ve kızın da oraya gideceğine inanırlar (Kalafat, 2006). Nahçıvan şehrinde olmasa da Nahçıvan'ın bazı köylerinde "Hızır Nebi" gününde Hızırın onuruna bağışlar yapıldı. Nahçıvan şehrinde Hızır Nebi bayramında bolluk, bereket bağlantılı olarak şu inaniş uygulanmaktadır. Sahibi, yumurtlamayan tavukları bir torbaya koyar ve onları kesime götüreceğini söyler. Yaşlı bir adam çıkıp bu sene yumurtlayacaklarını söylüyor. Tavuklara Hızır Nebi kavurğa verme geleneği de vardır. Tavuklar bu kavurğayı yerlerse bir sonraki yıla kadar çok sayıda yumurta bırakacaklar (Kadirzade, 2003). Yaşlı insanlardan toplanmış bilgilere göre Hızır Nebi bayramı gününde birçok yerde kına yakma geleneğinin olduğu bilinmektedir. Kızlar ve gelinler parmaklarına, erkekler ise yüzük parmaklarına kına sürerler. Hazırlanmış bir kâse kınayı alıp dışarıya koyarlar ki Hızır gelip eline koysun. Kaynaklara dayanarak çok eski çağlarda Azerbaycan Türklerinde ve diğer Türk halklarında kınanın sevincin, sıkıntıdan ve yastan kurtulmanın sembolü olduğu söylenebilir (Kadirzade, 2003). Araştırmacı Zeki Gürel, Azerbaycan'da Hızır Nebi bayramında karpuz kesildiğinin yazmaktadır (Gürel, 2000). Ancak bununla ilgili herhangi bir saha malzemesinin toplanmadığını ve Nahçıvan bölgesinde bu geleneğe rastlanmadığını belirtmek isteriz. Nahçıvan şehrinde karpuz çoğunlukla Büyük çille zamanında, yani Çille bayramında kesilir.

Hızır Nebi gününde nişanlı kızlara oğlan evinden, yeni gelinlere ise baba evinden "Hızır payı" verilmesi âdeti yaygındır. Kavurğa, susam, kovut, bezelye, mercimek vb. kurabiyelerden

honça apartılmaktadır. Geline bazı hediyeler verilir. Herkes Hızır Nebi bayramını heyecanla bekler ve bayramı keyifle geçirir (Orucov ve Yurdoğlu, 2018). Hızır geceleri akşamdan sabaha kadar rüzgâr esiyorsa, Hızır Nebi atının rüzgârı olduğunu söylerler. O, insanlara bereket paylamaktadır.

*Ben Hızırın neyiyim,
Boz atının yeliyim.*

“Kitabi-Dede Korkud” destanında da Hızır'ı gri ata binerken görüyoruz (Kitabi Dede Korkud, 2004). İnsanlar her zaman umutsuz durumda kaldıklarında gri atlı Hızır'ı dilemişler, o da yardımlarını esirgemedi onlara yolu göstermiştir. Eski Türk inanç sisteminde Hızır, yolda mahsur kalanların yardımına koşan gri bir atlı olarak tasvir edilir (Kalafat, 1998). Yaygın inanişaya göre Hızır Nebi ihtiyacı olan herkese yardım eder. Doğum sırasında Hızır Nebi'den yardım isterler ve şu sözleri söylerler:

*Hızır Nebi, Hızır İlyas,
Bendeni bendeden hilas*

Yani Hızır'ın yardımıyla doğumu kolaylaştırın. Bebeğin anne betninden bir an önce kurtarın.

Bir diğer yaygın inanişaya göre Hızır Nebi gününde havanın güzel olması bereketli bir yılın işaretidir. Yukarıda sıralanan toplanan materyallerden Hızır Nebi bayramının mevsimle ilgili olduğu ve Türklerin muhtaçlara yardım etme, yoksullara yardım etme isteklerinin bir ifadesi olduğu açıktır. Pek çok millette, özellikle bazı Türk halklarının yayılış gösterdiği bölgelerde bu tören, kışın gidişi ve baharın çağırılması ile ilgilidir (Kadirzade, 2003). Bu konuda bir folklor örneği var.

*Hızır Nebi, Hızır İlyas,
Bitti çiçek, geldi yaz.*

Hızır aynı zamanda sıcaklık ve ateşle de ilişkilendirilir. Sofraya getirilen yemeğin (aşın) kenarlarına mum koyduklarını yukarıda göstermiştik. Bu mumları koymak veya

*Hızıra Hızır diyorlar
Hızıra ateş koyarlar.*

bu söz aynı zamanda ateş ve sıcaklıkla da ilgilidir. Bu aynı zamanda ateş ve sıcaklıkla birlikte kışın ayazının ve soğuşunun ortadan kalkacağına, yeryüzünün ısınıp uyanacağına da işarettir. Ateş, sıcak ve suların uyanması baharın gelişinin habercisidir. Hızır - Hızır Nebi bayramı baharla ilgili olarak düzenlenen törenlerden biridir. Yazın başarısının sadece sıcakla ilgili olmadığını belirtmek daha doğru olur. Bunun için de suya ihtiyaç vardır. Bu yüzden Hızır su tanrısı İlyas'a karışır, birleşir ve isimleri birlikte söylenilir (Seyidov, 1983). İnanışaya göre

Hızır'ın asıl adı İlyas'tır (başka bir inanişaya göre kardeşitler), nereye ayak basarsa o yerler yeşillenecektir. Ancak bir konuya değinmek isteriz ki, Hızır Nebi töreninin su ve yeşillikle hiçbir ilgisi olamayacağı kanaatindeyiz. Çünkü yılın bu zamanında dağlık yörelerde (Nahçıvanda) bir metreye kadar kar olur, ne yeşillik ne de su konusu geçemez. Ayrıca bu dönem kışın en soğuk günlerinden biridir. Halk arasında “Hızır girdi, kış geldi” diye bir deyim de vardır. Bu nedenle Şubat ayındaki “Hızır Nebi” bayramını, Türkiye'nin bazı bölgelerinde Mayıs ayında düzenlenen “Hızır-Ellez”i karıştırmak doğru değildir.

3. İsim koyma

“Hızır Nebi” bayramında doğan erkek çocuklarına Hızır, Hızır, Nebi, İlyas vb. gibi isimler verme geleneği vardır. Bu çocukların büyüdüklerinde daha hayırsever ve cömert olacaklarına inanılıyordu (Asgerov, 1987).

4. Türk dünyasında Hızır

Bu bayram sadece Azerbaycan Türkleri tarafından değil, diğer Türk halkları tarafından da kutlanmaktadır. Bayram, Anadolu Türklerinde 6 Mayıs'ta Hızır-Ellez adıyla, Balkanların Müslüman-Türk halklarında ise Nisan ayının üçüncü on gününde kutlanır. Türkiye'nin Iğdır bölgesinde "Hızır Nebi" bayramı, Anadolu'nun diğer bölgelerinden farklı olarak 6 Mayıs'ta değil Nahçıvan'da olduğu gibi Şubat ayında kutlanıyor (İğdır, 2008). Ahıska Türklerinde “Hızır Nebi” bayramı Şubat ayında (Hacı, 1992). Nogay Türklerinde ise Hızır Nebi veya Hızırellez 6 Mayıs'ta kutlanır. O gün için hazırlıklar yapılır, evler ve bahçeler temizlenir, arabalar silinir ve elbiseler yıkanır. Evler beyaz renklere boyanır. Hızırellez'de kurbanlar kesilerek bağışlar verilir (Kızıldağ, 2018). Zazaca konuşan Türkler arasında Hızır inancı da oldukça kuvvetlidir. Hızır bayramı her yıl Ocak ayının son haftası ile Şubat ayının ilk haftası arasında kutlanır. Mevcut inanişaya göre Hızır, ihtiyaç sahibi insanlara yardım eden büyük bir varlıktır. Bu hafta üç gün oruç tutulur (Kalafat, 1998). Rodos Türkleri Hızır-Ellez'de deniz kenarına giderler, inanişaya göre Hızır'dan ne istenirse onun resmini çizip denize atarlar (Kalafat, 2006). Kazak Türklerinde Hızır inancı Nevruz ile aynı günde kutlanır. Mevcut inanişaya göre 22 Mart gecesi saat 3'te Hızır Dede'nin gelip bereket dağıttığı ve bu geceye “Hızır Gecesi” adı verildiği söylenmektedir (Turan, 1996). Kırım Türkleri birkaç gün önce Hızır Nabi'yi kutlamak için ovalara ve dağ eteklerine giderlerdi. Bu alışkanlığa “bebek yüzü” denir (Çay, 2012).

Sonuç

Hızır Nebi'de gerçekleştirilen tören ve ayinler genel olarak Orta Asya kültürü (Şamanizm), eski Anadolu kültürü (bolluk, doğurganlık ayinleri, ölümsüzlük), İslam kültürü (Hızır İlyas motifi), Azerbaycan kültürü (zorluklardan kurtulma) temellerine dayanmaktadır. Güneşi çağırmak, ölümsüzlük ve diğerlerinin birleşiminden oluşan şenlikli bir törendir. “Hızır

Nebi” bazı Türk toplumlarında toprağın, baharın, yeşillikle ilişkilirse, Nahçıvan’da çetinlikten kurtulmak, kışın çoğunu geride bırakmak ve kötülükten arınmak olarak değerlendirilmelidir. Çünkü Şubat ayında Nahçıvan şehrinde yeşillik söz konusu bile olamaz. Bu mevsim’de Nahçıvanda kışın en soğuk günleri yaşanmaktadır.

Kaynaklar

Asgerov, R. (1987). *İklimden-İklim, Takvimden-Takvime*. Elm.

Çay, A. (2012). *Türk Ergenekon Bayramı Nevruz*. İleri yayınları.

Gürel, Z. (2000). *Nevruzu Çocuklara Anlatmak*. TDNÜBŞB (18-20 Mart 1999). Kültür Bakanlığı Yayınları.

Hacılı, A. (1992). *Garibim Bu Vatanda (Ahıska Türklerinin Etnik Medeniyeti)*. Genclik İğdir. (2008). Kültür bakanlığı.

Kadirzade, K. (2003). *Aile ve Meişetle Bağlı Adetler, İnamlar, Etnogenetik Alakalar*. Elm.

Kadirzade, T. (2006). *İslama Kadar Gelenekler, İnançlar ve Merasimler*. Nefta-Press.

Kalafat, Y. (1998). *Kuzey Azerbaycan-Doğu Anadolu ve Kuzey İrakda Eski Türk Dini İzleri (Dini-Folklorik Tabakalaşma)*. Kültür Bakanlığı.

Kalafat, Y. (2006). *Balkanlar'dan Uluğ Türkistan'a Türk halk inançları* (Vol. 3). Berikan.

Kızıldağ, S. (2018). Ankara ve Konya’da Yaşayan Nogay Türklerinde Hıdırellez Kutlamaları. *Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 7 (15), 100-106.

Kitabi Dede Korkud. (2004). Önder.

Mehdiyev, H. (1989). *Dünyamı Geri Ver Bana*. Yazıçı.

Orucov, A., Yurdoğlu, E. (2018). *Nahçıvanda Bayram ve Merasimler*. Ecemi.

Seyidov, M. (1983). *Azerbaycan Mifik Tefekkürünün Kaynakları*. Yazıçı.

Turan, A. (1996). *Kazakların Milli Bayramı ve Nevruz*. TDNÜBŞB. Atatürk Kültür Merkezi.

Veliyev, F. (2005). *XIX-XX Asrın Evvelerinde Azerbaycanın Maddi Medeniyeti (yemekler ve içkiler)*. Azereşr.

Yücel, A. (2002). Türk Dünyasında Hıdırellez Kutlamaları ve İşlevleri. *Milli Folklor*, 54, 35-38.